

Respinge restul cererii reclamantului de acordare a unei reparații echitabile.

Redactată în limba engleză, și comunicată în ședință publică în Palatul Drepturilor Omului, Strasbourg, pe data de 14 decembrie 1999.

Erik FRIBERGH

Marc FISCHBACH

Grefier

Președinte

(texte traduse din limbile engleză și franceză de Cristina Andreescu)

Cauzele Genov c. Bulgariei și Hasan & Chaush c. Bulgariei Fragmente

Genov c. Bulgariei

(aplicația nr. 40524/08)

HOTĂRÂRE STRASBOURGâ23 martie 2017

Extrase

[...]

3. Reclamantul susține că refuzul curților de a înregistra ca și denotațiune religioasă asociația căreia îi este președinte constituie o atingere nejustificată a drepturilor sale la libertate religioasă și la libertate de asociere.

[...]

6. În cadrul unei adunări generale ținute la 25 ianuarie 2007 la Sofia, în cartierul Nadezhda, șapte membrii fondatori au decis crearea unei noi asociații religioase, Asociația Internațională pentru Conștiința lui Krishna – Sofia, Nadezhda (Международно общество за Кришна съзнание – София, Надежда). Reclamantul a fost ales ca președinte al noii asociații.

7. O filială bulgară a Asociației Internaționale pentru Conștiința lui Krishna, al cărei sediu principal se găsește în Mayapur, Bengalul occidental, în India, fusese înregistrată ca și denotațiune în 1991 sub numele Asociația pentru Conștiința lui Krishna (Общество за Кришна съзнание). În conformitate cu noua lege a cultelor (закон за вероизповеданията), intrată în vigoare la 1 ianuarie 2003, această asociație a fost reînregistrată la 4 martie 2003. Potrivit reclamantului, asociația creată în 2007 nu era subordonată ierarhic asociației bulgare deja existente ci era o filială independentă a confederației Asociația Internațională pentru Conștiința lui Krishna.

8. La 31 ianuarie 2007, reclamantul a făcut o cerere către tribunalul din Sofia de înregistrare a noii asociații religioase în temeiul legii cultelor.

10. Printr-o hotărâre din 9 martie 2007, tribunalul din Sofia a refuzat cererea de înregistrare. Acesta a considerat, pe de o parte, că numele asociației nu era suficient de diferit pentru că seamănă cu numele asociației deja existente și, pe de altă parte, că putea induce în eroare deoarece includea termenul „internațional” deși asociația fusese creată de cetățeni bulgari. Tribunalul a observat de asemenea că statutul noii asociații era identic cu cel al asociației deja existente, că ritualurile și credințele descrise în acesta erau aceleași și că exista astfel riscul ca cele două organizații să fie confundate de către public. În fine, tribunalul a considerat că scopul declarat al noii asociații de a schimba organizarea asociației de cult deja înregistrate crea riscul unei schisme în sânul credincioșilor. Reclamantul a făcut apel în numele asociației reclamante.

11. Printr-o decizie din 23 iulie 2007, Curtea de apel din Sofia a confirmat hotărârea schimbând parțial motivarea. Curtea a constatat că, potrivit statutului celor două asociații, credințele și ritualurile acestora erau identice. Ea a arătat că reclamantul, ca și președinte al noii asociații, declarase în fața Direcției Cultelor că înregistrarea noii asociații fusese decisă cu scopul de a restructura asociația deja existentă. Curtea observa că poziția sa era totuși diferită în cadrul procedurii de recurs pentru că reclamantul se referea la pluralismul religios și la liberul exercițiu al religiei pentru a justifica crearea noii asociații. Curtea de Apel a amintit că autoritățile Statului nu aveau dreptul să intervină în organizarea asociațiilor de cult. Dar considera totuși că, în speță, nu era vorba de înregistrarea unei noi denominațiuni, ci de crearea unei filiale a asociației existente. În această privință, curtea observa că reclamantul era membru al Asociației pentru Conștiința lui Krishna, înregistrată în 1991, și constata că statutul acesteia prevedea că filialele locale pot fi create prin decizia consiliului asociației, dar aceasta nu se întâmplase.

12. Reclamantul a introdus un apel în Curtea Supremă de Casație. El a susținut că nici o prevedere a legislației naționale nu obligă adepții aceleiași credințe să facă parte din aceeași biserică și că posibilitatea de a crea filiale locale este un drept al asociației de cult, și nu o obligație. Referindu-se la jurisprudența Curții, reclamantul argumentează că Statul trebuie să fie neutru față de religii și să nu intervină pentru a obliga credincioșii să urmeze o direcție unică.

13. Printr-o hotărâre din 29 februarie 2008, Curtea Supremă de Casație a respins apelul. Ea a considerat că aplicarea de către tribunale a unor reguli privind înregistrarea persoanelor juridice și a denominațiunilor în particular nu constituie o ingerință nejustificată în exercițiul libertății religioase. Curtea a observat că legea cultelor permitea crearea și înscrierea la registratură a unei noi persoane juridice în două cazuri: înregistrarea unei noi denominațiuni sau înregistrarea unei filiale locale a unei denominațiuni deja înregistrate.

14. Privind prima posibilitate, Înalta Curte observă că articolul 15 paragraful 2 al legii cultelor interzice expres înregistrarea a două denominațiuni cu același nume și același sediu. În opinia Curții Supreme de Casație, această prevedere împiedică înregistrarea unei noi asociații care practică aceeași religie ca și un cult deja înregistrat dar compus din persoane diferite. Iar în speță, Înalta Curte arată că, potrivit membrilor fondatori ai asociației care cere înregistrarea, credințele lor nu diferă de cele ale denominațiunii deja existente sub numele „Asociația pentru Conștiința lui Krishna”, că noua asociație avea un nume aproape identic cu cel al asociației deja existente și că ambele aveau sediul în Sofia. Prin urmare, curtea a estimat că asociația nu reprezenta o denominațiune distinctă care să poată face obiectul unei înregistrări.

15. Privind a doua posibilitate prevăzută de articolul 20 al legii cultelor, și anume de a înregistra ca persoană juridică filială locală a unei denominațiuni, Curtea Supremă de Casație a considerat că nici aceasta nu poate fi aplicată deoarece noua asociație se află în același oraș ca și asociația deja existentă, iar faptul că sediul s[u] social se află într-un anumit cartier (Nadezhda) nu este relevant. Ea consideră că, printre altele, o astfel de înregistrare nu ar fi posibilă decât ca urmare a deciziei și cererii organizației-mamă, care în speță nu făcuse o astfel de cerere.

[...]

33. Curtea amintește că, așa cum este ea protejată de Articolul 9 din Convenție, libertatea de gândire, de conștiință și de religie reprezintă unul dintre pilonii unei „societăți democratice” în sensul Convenției. Dacă libertatea religioasă ține în primul rând de forul interior, ea implică și libertatea de manifestare a religiei, individual și în privat sau în colectiv, în public și în cercul celor care împărtășesc acea credință (*Kokkinakis împotriva Greciei*, 25 mai 1993, § 31, serie A nr 260-A, și, mai recent, *İzzettin Doğan și alții împotriva Turciei* [GC], nr 62649/10, §§ 103-104, CEDH 2016).

34. Atunci când organizarea unei comunități religioase care există tradițional sub formă de structuri organizate este obiectul unei cauze, Articolul 9 trebuie interpretat în lumina Articolului 11 din Convenție, care protejează viața asociativă împotriva oricărei ingerențe nejustificate a Statului. Autonomia comunităților religioase este indispensabilă pluralismului dintr-o societate democratică și se găsește astfel în centrul protecției oferite de Articolul 9 din Convenție (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții împotriva Austriei*, nr 40825/98, §§ 60-61, 31 iulie 2008, și *Hassan și Tchaouch împotriva Bulgariei* [GC], nr 30985/96, § 62, CEDH 2000-XI).

35. Curtea amintește printre altele că a avea capacitatea ca cetățean de a forma o persoană juridică pentru a putea acționa colectiv într-un domeniu de interes comun constituie unul dintre aspectele cele mai importante ale dreptului la libertatea de asociere, fără de care acest drept ar fi lipsit de orice semnificație. Curtea a declarat în mod consecvent că refuzul autorităților naționale de a acorda personalitate juridică unei asociații de persoane fizice reprezintă o ingerință în exercițiul dreptului acestora la libertatea de asociere (*Gorzelik și alții împotriva Poloniei* [GC], nr 44158/98, §§ 52 și următoarele, CEDH 2004-I, și *Sidiropoulos și alții împotriva Greciei*, 10 iulie 1998, §§ 31 și următoarele, Raport 1998-IV). Fiind vorba în particular de organizarea unei comunități religioase, refuzul de a recunoaște o astfel de comunitate ca Biserică sau respingerea cererii de organizare ca persoană juridică a fost considerată și o ingerință în dreptul reclamantilor la libertate religioasă garantat de Articolul 9 din Convenție (*Biserica Metropolitană a Basarabiei și alții împotriva Moldovei*, nr 45701/99, § 105, CEDH 2001-XII, *Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas și alții*, citată anterior, § 66, și *Filiala din Moscova a Armatei Salvării împotriva Rusiei*, nr 72881/01, § 74, CEDH 2006-XI).

[...]

37. Pentru a decide dacă a avut loc, într-un caz dat, o ingerință în exercițiul drepturilor garantate de Articolele 9 și 11 din Convenție, Curtea trebuie să țină seama de repercusiunile măsurii în litigiu asupra exercițiului acestor drepturi de către reclamant, luând în considerare importanța dreptului comunităților religioase la autonomie (*İzzettin Doğan și alții*, citată anterior, § 94, și referințele la jurisprudență citate). În speță, cum arată Guvernul, refuzul de a înregistra noua asociație nu l-a împiedicat pe reclamant sau pe ceilalți membri ai asociației să organizeze întâlniri sau să practice ritualurile religioase. Curtea observă însă că, fără înregistrarea de către tribunal, asociația respectivă nu putea obține personalitate juridică și nu putea să-și exercite drepturile asociate unui astfel de statut, și anume dreptul de a poseda sau închiria bunuri, de a deschide conturi bancare sau de a da în judecată, care sunt totuși esențiale pentru exercitarea dreptului de a-și manifesta religia (*Kimlya și alții împotriva Rusiei*, nr 76836/01 și 32782/03, §

85, CEDH 2009). În această privință, Curtea arată că legislația bulgară nu permite unei asociații de cult să obțină personalitate juridică prin altă procedură decât înregistrarea ca și denotațiune religioasă, neexistând posibilitatea de a crea o asociație prin procedura obișnuită (paragraful 22 de mai sus).

38. Luând în considerare aceste circumstanțe, Curtea consideră că refuzul de a înregistra asociația creată de reclamant ca și denotațiune religioasă constituie o ingerință în exercițiul drepturilor sale garantate de Articolul 9 din Convenție, interpretat în lumina Articolului 11.

39. Pentru a determina dacă ingerința reprezintă o încălcare a Convenției, Curtea trebuie să determine dacă aceasta satisface cerințele paragrafului 2 din Articolele 9 și 11, și anume dacă este „prevăzută de lege”, urmărește un scop legitim vizat de aceste prevederi și este „necesară într-o societate democratică”.

40. În ce privește legalitatea ingerinței, Curtea observă că refuzul curții interne de a înregistra asociația la cererea reclamantului s-a bazat pe prevederi ale legii cultelor relevante pentru speță și că interpretarea dată de ele pare conformă cu jurisprudența dominantă în materie (paragrafele 14 și 19 de mai sus). Prin urmare, Curtea acceptă că ingerința relevantă a fost „prevăzută de lege”.

41. Privind scopul urmărit de această măsură, și ținând cont de motivarea prezentată de curțile interne și de argumentele oferite de Guvern potrivit cărora refuzul de a înregistra asociația urmărea să facă imposibilă existența mai multor asociații de cult cu aceleași credințe și același nume, cu scopul de a evita inducerea publicului în eroare și a proteja securitatea juridică, Curtea acceptă că ingerința urmărea scopuri legitime ce țin de protecția ordinii și a drepturilor și libertăților altora. Rămâne de determinat dacă această ingerință poate fi considerată ca „necesară într-o societate democratică” pentru urmărirea unor astfel de scopuri.

42. În această privință, Curtea arată că, deși motivele invocate de diversele curți au variat puțin, Curtea Supremă de Casație a refuzat în final înregistrarea asociației create de reclamant motivând că adeptii acesteia împărtășeau aceleași credințe ca și o asociație de cult deja înregistrată, Asociația pentru Conștiința lui Krishna, și, mai mult decât atât, asociația reclamantului avea un nume aproape identic.

43. Curtea consideră cerința ca o persoană juridică nou creată să adopte un nume ce nu poate induce în eroare publicul și care permite distingerea acesteia de alte organizații asemănătoare ca putând fi în principiu o restricționare justificată a dreptului unei asociații de a-și alege liber numele. Curtea observă totuși că în speță similaritatea numelor nu a fost motivul principal al refuzului emis de Curtea Supremă de Casație: aceasta din urmă a interpretat Articolul 15, alineatul 2, al legii cultelor ca interzicând înregistrarea oricărei asociații de cult cu aceleași credințe ca o denotațiune deja existentă (paragraful 14 de mai sus). Curtea a arătat de altfel că cele două nume nu erau de fapt identice, numele asociației noi distingându-se prin adjectivul „internațional” și prin indicația de localizare „Sofia, Nadezhda”, și că tribunalele interne nu au indicat în nici un fel asociației cum ar fi putut să-și schimbe numele ales pentru ca acesta să fie acceptat (*Tsonev împotriva Bulgariei*, nr 45963/99, § 56, 13 aprilie 2006, și *Filiala din Moscova a Armatei Salvării*, citată anterior, § 90). În fine, așa cum remarcă reclamantul (paragrafele 19 și 31 de

mai sus), mai multe alte denotațiuni cu nume similare fuseseră înregistrate (vezi de asemenea, privind numele unui partid politic, *Tsonev*, citată anterior, §§ 26 et 56). În aceste circumstanțe, Curtea consideră că similaritățile numelui asociației a cărei înregistrare a fost cerută cu numele unei asociații deja existente nu a constituit un motiv suficient pentru a justifica refuzul de a înregistra asociația.

44. În ce privește celălalt motiv în discuție, și anume împărtășirea de către adeptii noii organizații a acelorași credințe și ritualuri cu asociația deja existentă, Curtea observă că abordarea adoptată de Curtea Supremă de Casație conduce în practică la refuzul înregistrării oricărei noi denotațiuni care are aceeași doctrină ca și o denotațiune deja existentă. Privind imposibilitatea, în temeiul legislației bulgare, pentru o asociație cu activități de cult de a obține personalitate juridică în alt mod (paragraful 22 de mai sus), această poziție a Curții Supreme poate avea ca și consecință limitarea la o asociație de cult unică pentru fiecare curent religios și obligarea tuturor credincioșilor să urmeze această asociație. În plus, aprecierea privind identitatea credințelor ar depinde de curți și nu de comunitățile religioase ele-însele.

45. O astfel de abordare pare greu reconciliabilă cu libertatea de religie și libertatea de asociere garantate de Articolele 9 și 11 din Convenție. Curtea amintește că, potrivit jurisprudenței sale, dreptul la libertate religioasă în sensul Convenției exclude în principiu posibilitatea ca Statul să decidă asupra legitimității credințelor religioase sau a modalităților de exprimare a acestora. Într-o societate democratică, Statul nu are nevoie să ia măsuri pentru a se asigura că sunt sau rămân comunitățile religioase sub o conducere unică. Atunci când o comunitate religioasă este divizată, Statul are datoria de a rămâne neutru și imparțial, și nu trebuie să ia măsuri care favorizează un lider în locul altuia sau care încearcă să constrângă o comunitate religioasă, împotriva voinței sale, să se plaseze sub o conducere unică. Rolul autorităților într-un astfel de caz nu constă în a lua măsuri susceptibile de a privilegia un curent în detrimentul altora și nici de a elimina cauza tensiunilor prin eliminarea pluralismului, ci de a se asigura că grupurile în opoziție se tolerează (*İzzettin Doğan și alții*, citată anterior, § 108, *Hassan și Tchaouch*, citată anterior, § 78, și *Biserica Metropolitană din Basarabia și alții*, citată anterior, § 117).

46. În această speță, Curtea arată că reclamantul a declarat expres, în cadrul procedurii interne, că membrii fondatori ai noii asociații doresc să creeze o nouă organizație de cult mai curând decât să creeze o filială a asociației deja existente și să intre într-o structură ierarhică. În aceste circumstanțe, a-i impune reclamantului să își practice credințele în cadrul organizației deja înregistrate pe motiv că, în opinia autorităților naționale, credințele sale sunt identice cu cele ale acestei denotațiuni, nu pare o măsură necesară și proporțională în urmărirea scopului legitim de a permite distingerea de către public a diferitelor asociații de cult. Această concluzie nu se modifică nici în situația în care, cum pare să sugereze Guvernul, decizia de a crea noua asociație de cult este o consecință a unei diviziuni în sânul denotațiunii deja existente. Mai mult, contrar observațiilor Guvernului priviind excepția de neepuizare a căilor de recurs interne pe care a ridicat-o acesta, reclamantul nu avea posibilitatea de a crea o nouă filială a denotațiunii existente, legislația națională nepermițând crearea unei astfel de filiale în același oraș și fără acceptul expres al asociației mame (paragraful 15 de mai sus). Sub acest aspect, Curtea apreciază

că similaritatea credințelor și ritualurilor celor două asociații nu putea nici ea să justifice refuzul de înregistrare a asociației. Din motivele amintite, Curtea decide să respingă și excepția de neepuizare a căilor de recurs interne ridicată de către Guvern.

47. Luând în considerare ansamblul de argumente precedente, Curtea consideră că refuzul de a înregistra asociația creată de reclamant nu a fost „necesară într-o societate democratică”. Astfel, a avut loc o încălcare a Articolului 9 din Convenție, interpretat în lumina Articolului 11.

Hasan & Chaush c. Bulgariei

(Application no. 30985/96)

HOTĂRÂRE STRASBOURG

26 October 2000

[...]

62. Curtea amintește că, tradițional și universal, comunitățile religioase există sub forma unor structuri organizate. Ele urmează reguli considerate deseori de către adepți ca fiind de origine divină. Ceremoniile religioase au o semnificație și valoare sacră pentru credincioși dacă sunt oficiate de clerici care primesc dreptul de a o face în acord cu aceste reguli. Personalitatea clericilor este desigur importantă pentru fiecare membru al comunității. Participarea la viața comunității este astfel o manifestare a religiei, protejată de Articolul 9 din Convenție.

Acolo unde organizarea comunității religioase este în discuție, Articolul 9 din Convenție trebuie interpretat în lumina Articolului 11, care protejează viața asociativă de interferența nejustificată a Statului. Din această perspectivă, dreptul credincioșilor la libertate religioasă include așteptarea ca o comunitate religioasă să fie lăsată să funcționeze în pace, fără intervenția arbitrară a Statului. Într-adevăr, autonomia comunităților religioase este indispensabilă pluralismului dintr-o societate democratică și este astfel o temă centrală pentru protecția garantată de Articolul 9. Aceasta privește în mod direct nu doar organizarea comunității ci și capacitatea de a se bucura efectiv de dreptul la libertate religioasă a tuturor membrilor activi ai comunității. Dacă viața organizațională a comunității nu ar fi protejată de Articolul 9 din Convenție, toate celelalte aspecte ale libertății religioase individuale ar deveni vulnerabile.

[...]

78. ... Curtea consideră [...] că faptele care demonstrează eșecul autorităților de a rămâne neutre în exercițiul puterilor lor în acest domeniu conduce la concluzia că Statul a intervenit în dreptul credincioșilor de a-și manifesta religia în sensul Articolului 9 din Convenție. Curtea amintește că, exceptând cazuri excepționale, dreptul la libertate religioasă așa cum este el garantat de Convenție exclude orice intervenție a Statului în determinarea legitimității credințelor religioase sau a mijloacelor de exprimare a acestor credințe. Măsurile ale Statului care favorizează un lider al unei comunități religioase divizate sau care sunt luate cu scopul de a obliga comunitatea să se unească sub o conducere

unică împotriva propriilor dorințe constituie și ea o interferență în libertatea religioasă. În societățile democratice Statul nu are voie să ia măsuri pentru a asigura unirea comunităților religioase sub o conducere comună (vezi *Serif*, citat mai sus, § 52).

[...]

81. Argumentul Guvernului potrivit căruia nimic nu îi împiedica pe primul reclamant și pe cei care îl susțin să organizeze întâlniri nu răspunde plângerilor reclamanților. Nu se poate susține cu seriozitate că orice acțiune a Statului care nu restrânge libertatea de asociere nu poate fi o ingerință în drepturile protejate de Articolul 9 din Convenție, chiar dacă afectează negativ viața internă a comunității religioase.

82. Prin urmare, Curtea decide că refuzul Consiliului de Miniștri de a recunoaște existența organizației conduse de dl. Hasan a fost mai mult decât simplul act de înregistrare de rutină sau de corectare a unor erori din trecut. Efectul lui a fost favorizarea unei facțiuni a comunității musulmane, căreia i-a fost acordat statutul de unică conducere oficială, cu excluderea completă a conducerii recunoscute până atunci. Măsurile luate de autorități, de ordin legal și în practică, au privat conducerea exclusivă de orice posibilitate de a continua să reprezinte măcar o parte a comunității musulmane și de a administra afacerile sale conform dorinței acelei părți din comunitate.

A existat prin urmare o ingerință în organizarea internă a comunității religioase musulmane și în dreptul reclamanților la libertate religioasă în temeiul Articolului 9 din Convenție.

83. O astfel de ingerință reprezintă o încălcare a Articolului 9 cu excepția cazului în care este prevăzută de lege și este necesară într-o societate democratică pentru atingerea unui scop legitim (vezi *Cha'are Shalom Ve Tsedek împotriva Franței* [GC], nr. 27417/95, §§ 75 și 84, ECHR 2000-VII).

84. Curtea reiterează jurisprudența sa potrivit căreia formulele „prevăzută de lege” și „în conformitate cu legea” din Articolele 8 și 11 din Convenție impun ca măsura în litigiu să apară în legislația națională dar și ca legea respectivă să îndeplinească anumite criterii. Legea trebuie să fie atât accesibilă cât și previzibilă, adică să fie formulată cu suficientă precizie încât să permită persoanei – cu suportul adecvat acolo unde este cazul – să-și reglementeze comportamentul (vezi hotărârea *Sunday Times împotriva Marii Britanii* (nr. 1) de la 26 aprilie 1979, Seria A nr. 30, p. 31, § 49; hotărârea *Larissis și alții împotriva Greciei* de la 24 februarie 1998, Rapoarte 1998-I, p. 378, § 40; *Hashman și Harrup împotriva Marii Britanii* [GC], nr. 25594/94, § 31, ECHR 1999-VIII; și *Rotaru împotriva României* [GC], nr. 28341/95, § 52, ECHR 2000-V).

Pentru ca legislația națională să respecte aceste cerințe, ea trebuie să ofere un anumit nivel de protecție legală împotriva interferențelor arbitrare ale autorităților publice în drepturile garantate de Convenție. În privința drepturilor fundamentale, ar fi împotriva statului de drept, unul din principiile de bază ale societății democratice, consacrat prin Convenție, ca marja de interpretare acordată executivului să fie exprimată în termeni de puteri nelimitate. În consecință, legea trebuie să indice cu suficientă claritate limitele unei astfel de libertate de acțiune conferite autorităților competente și maniera în care aceasta poate fi exercitată (vezi *Rotaru*, citată mai sus, § 55).

Nivelul de precizie cerut legislației naționale – care nu poate prevedea toate

eventualitățile – depinde în mare măsură de conținutul măsurii în discuție, de domeniul pe care aceasta îl acoperă și de numărul și statutul celor cărora le este adresată (vezi *Hashman și Harrup*, citată mai sus, § 31, și hotărârea *Groppera Radio AG și alții împotriva Elveției* de la 28 martie 1990, Seria A nr. 173, p. 26, § 68).

(texte traduse din limba engleză de Cristina Andreescu)

*Elena LAZĂR**

L'esclavage, servitude et travail forcé moderne dans le système CEDH—concept et évolution de nos jours

Introduction

On dit que l'esclavage a été aboli depuis longtemps. Toutefois il existe encore aujourd'hui, de nos jours, dans le monde entier, sous d'autres formes plus trompeuses. Chaque jour, il y a de personnes qui vivent dans le désespoir et la servitude, des esclaves modernes constituant une main d'œuvre sans voix et sans défense. On se trouve aujourd'hui devant un autre phénomène, celui de l'esclavage, servitude ou travail forcé contemporaine, ayant peut-être comme principales formes, l'esclavage sexuel, le mariage forcé, le travail à main-œuvre insignifiante, le travail exorbitant des enfants et même le travail supplémentaire non-rémunéré.

L'article 4 de la Convention européenne des Droits de l'homme, prohibe de manière absolue les pratiques d'exploitation et d'asservissement des êtres humains¹. Quand même cet article ne précise pas les notions d'esclavage, de servitude et de travail forcé, ni ne les définit pas pour pouvoir les distinguer. En plus, vu qu'il n'y a pas une définition exacte de ces termes, on se demande si la juridiction européenne prend en compte leurs formes contemporaines dans sa jurisprudence ou si par contre, elle reste figée dans l'acception classique. Ainsi on va nous concentrer à travers notre démarche sur la définition de toutes ces notions (1), puis à analyser les sources qui mènent à l'existence des formes contemporaines d'esclavage et travail forcé (2) pour se pencher finalement sur leur approche dans l'époque moderne dans la jurisprudence CEDH (3).

1. La potentielle définition de l'esclavage, servitude et travail forcé

Pour ce qui est de la définition de la notion du travail forcé, c'est dans l'affaire *Van der Musselle c. Belgique*² portant sur l'obligation faite à un avocat stagiaire de défendre d'office un prévenu démuné sous peine de mesures disciplinaires et sans être rémunéré,

* *Asistentă la Facultatea de Drept, Universitatea din București*
Email: *lazar_elena2@yahoo.com*
Manuscris primit la 24 martie 2019.

1 L'article 4 de la Convention européenne des Droits de l'homme énonce : 1. *Nul ne peut être tenu en esclavage ni en servitude.* 2. *Nul ne peut être astreint à accomplir un travail forcé ou obligatoire.* 3. *N'est pas considéré comme « travail forcé ou obligatoire » au sens du présent article : a. tout travail requis normalement d'une personne soumise à la détention dans les conditions prévues par l'article 5 de la présente Convention, ou durant sa mise en liberté conditionnelle ; b. tout service de caractère militaire ou, dans le cas d'objecteurs de conscience dans les pays où l'objection de conscience est reconnue comme légitime, un autre service à la place du service militaire obligatoire ; c. tout service requis dans le cas de crises ou de calamités qui menacent la vie ou le bien-être de la communauté ; d. tout travail ou service formant partie des obligations civiques normales.*

2 CEDH, *Van der Musselle c. Belgique*, requête n°. 8919/80, 23 novembre 1983